

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת בא, תשע"ה
מספר 1104בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

שאלות בדבר הצדק האלוהי במכת בכורות

גלעד ששון

שאלת פגיעתו של ה' במי שלא חטאו הועלתה בפניו כבר על ידי אברהם: "הֲאֵף תִּקְפֹּה צְדִיק עִם רָשָׁע?" (בר' יח: כג). במכת בכורות, יש מקום לשאול שאלה זו פעמיים. בראשונה, מדוע פגע ה' בכל בכורות מצרים, אף במי שלא שיעבדו את בני ישראל, ואפילו בבכורות הבהמה, כעולה מדברי משה (שמ' יא: ד-ה):

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה פֹּה אָמַר ה', כְּחֻצַּת הַלַּיְלָה אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרַיִם. וַיִּמַּת כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכוֹר פְּרֹעֶה הַיֹּשֵׁב עַל פְּסָאוֹ עַד בְּכוֹר הַשְּׂפִיחָה אֲשֶׁר אַחַר הַרְחִים, וְכֹל בְּכוֹר בְּהֵמָה.

יש חכמים שנדרשו לשאלה מדוע נפגעו גם מי שלא חטאו? שאלה זו עלתה במכילתא דרבי ישמעאל, וניתנו לה תשובות אחדות (מסכתא דפסחא יג, מהדורת הורביץ, עמ' 43):

"עד בכור השבי" (שמ' יב: כט). וכי שבוין מה חטאו? אלא שלא יהו השבוין אומרים: יראתנו [=עבודה זרה שלנו] הביאה עליהם את הפורענות. קשה [=חזקה] יראתנו, שעמדה על עצמה. קשה יראתנו, שלא שלטה בנו הפורענות.

דבר אחר. ללמדך שכל גזירות שהיה פרעה גוזר על ישראל, היו השבוין שמחין בהם, שנאמר: "שמח לאיד לא ינקה" (מש' יז: ה)... ולא שבוים בלבד, אלא אפילו עבדים ושפחות, שנאמר: "עד בכור השפחה" (שמ' יא: ה).

"וכל בכור בהמה" (שם). וכי בהמה מה חטאת? אלא שלא יאמרו המצרים: יראתנו הביאה עלינו את הפורענות. קשה יראתנו, שהביאה עלינו את הפורענות. קשה יראתנו, שעמדה לעצמה. קשה יראתנו, שלא שלטה בה פורענות.

התשובה הראשונה לשאלה מדוע הומתו הבכורות השבוים היא: יש לחשוש שאם יינצלו, הם עשויים לחשוב שאלוהיהם הם שפגעו בבכורות המצרים, והם הגנו עליהם. התשובה השנייה לשאלה זו היא: בכורות השבי שמחו בשיעבודם של ישראל, ולכן נענשו. ואשר לבכורות הבהמה, התשובה לשאלה זו כמעט זהה לתשובה הראשונה שניתנה בעניין בכורות השבי, אלא שמשמעותה שונה. הפגיעה בבכורות הבהמות, שהמצרים עבדו אותם, מטרתה להבהיר למצרים שלא אלוהיהם פגעו בהם, אלא ה' אלוהי ישראל פגע בהם.

שלוש התשובות שבמכילתא באות להצדיק את פגיעת ה' בכלל הבכורות שהיו במצרים. לפי התשובה השנייה, בעניין בכורות השבי, כולם נענשו מפני שחטאו. אך לפי שתי התשובות האחרות, אין מדובר בחטא אלא בחשש "שלא יאמרו". והנה במכילתא דרבי שמעון בר יוחאי, באה לצד תשובות דומות לאלה שהובאו במכילתא דר' ישמעאל תשובה המבוססת על קריאה אחרת של הפסוקים. וזה לשונה (מכילתא דר"י, מהדורת אפשטיין-מלמד, פרק יב: כט, עמ' 28):

"עד בכור השבי" (שמ' יב: כט) - מלמד ששבו אותן. "עד בכור השפחה" (שמ' יא: ה) - מלמד שכיבשו אותן מצרים לעבדים ולשפחות. "אשר אחר הרחיים" (שמ' יא: ה) - מלמד שהיו מפריכין בהן.

לפי קריאה זו, המילה "בכור" מתייחסת לבכורות מצרים, ואילו המילים "השבי" ו"השפחה" ו"אחר הרחיים" מתייחסות לישראל. המצרים נענשו על שיעבוד ישראל בשבי ובעבדות ובעבודת פרך אחר הרחיים. גם קריאה זו,

משמיטה את טענת חוסר הצדק, מפני שאין מדובר בפגיעה בחפים מפשע אלא בבכורות מצרים ששיעבדו את ישראל.¹

בפעם השנייה, עולה שאלת הצדק האלוהי בסימון בתי ישראל בדם. אם ההרג של הבכורות נעשה על ידי ה', מדוע היו צריכים בני ישראל לסמן את בתיהם בדם? מדוע היה חשש שיפגע ה' בבכורות ישראל, הרי הם לא חטאו? לפי דרשה המובאת במכילתא דרבי ישמעאל, לא ה' הכה את מכת הבכורות (מסכתא דפסחא יא, מהדורת הורביץ, עמ' 38):

"ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר" (שמ' יב:כב) - מגיד, משנתנה רשות למשחית לחבל, אינו מבחין בין צדיק לרשע.²

המדרש מתאר מציאות שבה שלוחו של ה', המשחית, פוגע בלא הבחנה. פגיעת המשחית הרסנית ומסכנת גם את מי שלא ראוי שימות, ולכן גם הצדיקים חייבים להישמר מפניה. המשחית המכה את בכורות מצרים, נזכר כבר בתורה, אלא שמן התורה עצמה לא ברור מי הוא המכה, ה' או המשחית (שמ' יב:יב-יג):

וְעַבְרָתִי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלִילָה הִנֵּה וְהַכִּיתִי כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאֲדָם וְעַד בְּהֵמָה, וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֲעֹשֶׂה שְׁפָטִים אֲנִי ה'. וְהָיָה הַדָּם לְכֶם לְאֵת עַל הַבָּתִּים אֲשֶׁר אַתֶּם שָׂם וְרֵאִיתִי אֶת הַדָּם וּפְסַחְתִּי עֲלֵכֶם, וְלֹא יְהִי בְכֶם נֶגֶף לְמִשְׁחִית בְּהַפְתִּי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם.

כדי לפתור את השאלה כיצד ה' אינו יודע להבחין בין בכורות מצרים לבכורות ישראל, מיוחס המעשה בדרשת המכילתא רק למשחית.³ ובמדרש שמות רבה מובאת דרשה אחרת המייחסת את הפגיעה למשחית, ואילו לה' יש תפקיד אחר (שמות רבה יח:ז):

מה כתיב למעלה? "ופסח ה' על הפתח" (שמ' יב:כג). אותה שעה כביכול עמד לו בפתח. אלא בנוהג שבעולם, כשם שהטבח מכניס צאנו, וכל שה או כבש שהוא רוצה לשחוט, נוטל הסיקרא [=צבע אדום], ורושם עליה להכיר איזה ישחוט ואיזה לא ישחוט, כך "וראה את הדם" (שם). כביכול עמד בפתח ודוחה המשחית שלא יגוף את ישראל.

בדרשה זו, לא רק שה' אינו מתואר כמי שעשוי לפגוע בבכורות ישראל אלא גם כמי שמגן עליהם. המשחית יוצא להכות את הבכורות, אבל מאחר שאינו יודע להבחין בין צדיק לרשע, הדם, המייצג את ה', מגן על ישראל מפניו. נקודת האחיזה של מסר זה היא בציווי של משה לעם: "ופסח ה' על הפתח, ולא יתן המשחית לְבֹא אֶל בְּתִיכֶם לְנֶגֶף" (שמ' יב:כג). המשחית הוא הנוגף, וה' מונע ממנו לפגוע בבכורות ישראל.⁴

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
הדף מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן
כתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
עורך לשוני: ד"ר יחיאל קארה

¹ לעוד מקורות בספרות חז"ל שמוצגת בהם שאלת הענישה הקיבוצית בלא הבחנה בין צדיק לרשע, ראו משה הלברטל, **מהפכות פרשניות בהתהוותן**, ירושלים תשס"ד, עמ' 137.

² לדרשה זו של המכילתא, מקבילה בתלמוד הבבלי (בבא קמא ס ע"א) עם תוספת: "תני רב יוסף: ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר" (שמ' יב:כב)? כיון שנתנה רשות למשחית, אינו מבחין בין צדיק לרשע. ולא עוד, אלא שמתחיל מן הצדיקים תחלה."

³ מובן שמקורות רבים בספרות חז"ל מייחסים את המעשה לה' ומתעלמים משאלה זו. ראו למשל **מכילתא דרבי ישמעאל**, מסכתא דפסחא, ז (מהדורת הורביץ, עמ' 23): "תלמוד לומר וי' הכה כל בכור בארץ מצרים" (שמ' יב:כט) - לא על ידי מלאך ולא על ידי שליח". למגמת ההרחקה של מעשה הפגיעה מה' וייחוסו למשחית במקרא, ראו יאיר זקוביץ, **על תפיסת הנס במקרא**, תל-אביב תשמ"ז, עמ' 76. **בספר היובלים** מט:ב (מהדורת כהנא, עמ' שי) אין מדובר רק במשחית אחד אלא ב"כל חיילי משטמה". גם בתרגום המיוחס ליונתן מדובר ב"תשעין אלפיין ריבון מלאכין מחבלין" (שמ' יב:יב). לייחוס הרוע בעולם למלאכי החבלה בספרות חז"ל תוך הרחקתו מה', ראו אפרים אלימלך אורבך, **חז"ל: פרקי אמונות ודעות**, ירושלים תשס"ו, עמ' 141.

⁴ לפירוש המילה "ופסחתי" (שמ' יב:יג) במשמעות 'הגנה', ראו: תרגום אונקלוס, המתרגם אותה "ואחוס"; רס"ג, המפרש אותה "וארחם"; רש"י, בפירושו הראשון, "וחמלתי". מנחם צבי קדרי, **מילון העברית המקראית**, רמת-גן תשס"ו, עמ' 867, מביא שתי משמעויות למילה "פסח": 'דילג' ו'הציל'. את הפסוקים ממכת בכורות, הוא מביא במשמעות 'דילג'.